

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■ ■
HZ. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

1. Cilt

SİVAS/2018

HZ. ÖMER DÖNEMİ İÇ GÜVENLİĞİN TEMİNİNE YÖNELİK KURUMSALLAŞMA TEŞEBBÜSLERİ

*Metin YILMAZ**

ÖZET

Adalet mülkün temeli ise bu güvenli bir ortamın tesisi ile mümkündür. Tarihte adalet ve emniyet dendiğinde ilk akla gelecek kişilerden biri olan Hz. Ömer'in gerçekleştirdiği reformları iyi analiz etmek mecburiyeti vardır. Bu tebliğde Hz. Ömer'in başarıya ulaştıran en önemli iç güvenlik teşebbüsleri ele alınacaktır. Yeni kurumsallaşma aşamasında olan devletin ehemmiyet verdiği en temel husus iç güvenliği sağlamaya yönelik adımlar atmak olmuştur. Bizzat Hz. Ömer'in bizzat kendi uygulaması ile yaygınlaşan gece bekçiliğinden eyaletlerdeki emniyet tedbirlerine varıncaya kadar atılan adımlar İslam coğrafyasını güvenli bir ülke haline getirmiştir.

GİRİŞ

Toplumda yaşayan her fert için bütün zamanlarda ve mekânlarda malını, canını, namusunu güvende hissetme arzusu en önde gelen temel ihtiyaç olarak kabul edilmiştir. Zira emniyet olmaksızın dünyada mevcut olan hiçbir şeyin kendisi için anlamı olmayacaktır. Devlet idaresinden mesul olan yöneticilerin de tebasına hizmet edebilmeleri, onlara rahat bir yaşam hakkı tanımaları için karmaşadan ve güvensizlikten uzak huzurlu ortama ihtiyaçları vardır. Bu gerekçeyle tarihin her aşamasında idareciler kendilerinin ve halkının emniyetini sağlayacak kurumları korumuş ve kollamışlardır. İslam tarihi içerisinde idealize edilen Hz. Ömer döneminin temeyyüz ediş nedeni de tam bu nokta üzerine kurgulanmalıdır. Hz. Ömer emniyet ve adalet sistemini disipline etmekle bir güven toplumu oluşturmayı hedeflemiş ve bunu da asırlara örnek olacak boyutta gerçekleştirme imkanı bulmuştur.

Tebliğ komunuz olan Hz. Ömer'in hilafeti döneminde iç güvenliğe dair gerçekleştirilen faaliyetleri ve kurumsallaşma teşebbüslerini ele almadan önce bu sürece kadar yürütülen emniyet faaliyetlerinden kısaca bahsetmenin konunun anlaşılması açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Cahiliye döneminde Arap yarımadasında emniyet teşkilâtının varlığından bahsetmek mümkün görünmemektedir.¹¹¹⁸ Bu dönemde kaza fonksiyonunu yerine getirecek, devlete bağlı adli bir organ dahi mevcut değildir.¹¹¹⁹ Her birey veya kabile kendi güvenliğini sağlayacak önlemlere baş vurmakta, kabile içerisinde otorite kabul edilen hakemlerin özel ve objektif olmayan gayretleri dışında iç emniyeti sağlayacak bir mekanizma bulunmamaktadır. Eğer kişi maddi yönden ve nesep açısından güçlü ise hakkını aramada problem yaşamaz, zayıfsa hakkı gasp edilir ve hiç bir talepte bulunamazdı, bulunduğu takdirde de yerine getirmesi imkansızdı.¹¹²⁰ Bireysel hak arayışları toplumsal iç çatışmayı tetiklemekte, bu da yıllar boyu devam eden kan davalarını yol açmaktaydı.¹¹²¹ Cahiliye Arap toplumunda güvende kalmanın en kestirme yolu güçlü bir kabile mensubu olmaktan geçmekteydi.

İfade ettiğimiz gibi bu dönem içerisinde tek medenice yaklaşım olarak, Benî Hâşim, Benî Mahzûm ve diğer önemli kabile büyüklerinin sulh maksadıyla devreye girme ve problemleri kısmen de olsa çözme işlemi olan *tahkim* uygulamasını gösterebiliriz. Kabile içerisinde çıkan, ihtilaflar, şan ve şeref sahibi, doğru, emin, tecrübeli ve şahsiyetli kişilerce çözülmeye çalışılırdı.¹¹²² Miras taksimatıyla ilgili olarak ortaya çıkmış anlaşmazlık ve kavgalar ise günübürlük yapılan toplantılarda çözüme kavuşturulmaya çalışılırdı.¹¹²³ Kabilesinde sorun çıkartan, yani, örf muhalif davrananlara kabile meclisinin aldığı karar çerçevesinde ölüm, sürgün gibi cezalar uygulanırdı.¹¹²⁴ Fakat bunlara, itiraz anında yaptırım uygulayabilecek, kaçtığında yakalayabilecek, arabuluculukta hakeme yardımcı olacak bir kurumsal yapı yoktu.¹¹²⁵ Mekke'yi coğrafi konumu ve dinî merkez olması nedeniyle, diğer bölgelerden güvenlik açısından biraz farklı değerlendirmek gerekmektedir. Üç ayrı fuar merkezinin Mekke civarında kurulması, fuar zamanlarını haram aylara denk getirmeleri, Kabenin konumu, örfen tesis edilen sulh ortamının en ciddi şekilde uygulanma merkezinin bu bölge olmasına yol açmıştır. Zira ticari alışverişlerin, kültürel aktivitelerin organize bir şekilde yapılabilmesi için, Mekke idari fonksiyonlarının işleyişi, tevarüs yoluyla belirlenmiş fertler eliyle

¹¹¹⁸ Mustafa Cevat, "Evveliyetü'ş-Şurta ve Etvâruhâ ve Esnâfuhâ 'inde'l-Arab", *Mecelletü'ş-Şurta ve'l-Emn*, Sayı: 1, Bağdat, 1968, s. 15.

¹¹¹⁹ Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi) Ankara, 1991, s.36.

¹¹²⁰ H.İbrahim Hasan, *Siyasî Dinî Kültürel İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İst., 1985, I, 73.

¹¹²¹ Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1982, s. 100

¹¹²² Ersen Musa, Reşid, *eş-Şurta fi'l-'Asril-Emevî, Mektebetü's-Sind*, Kuveyt, 1990, s. 17.

¹¹²³ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1982, s. 100.

¹¹²⁴ Enver Rafî, *İslâm'da Sosyal Düzen* Ahsen Batur (çev), İstanbul, 1986, s. 14.

¹¹²⁵ Ersen, *Şurta*, ss.17-18; Atar, *Adliye Teşkilatı*, s. 36.

gerçekleşmekteydi.¹¹²⁶ Bu hizmet birimleri içerisinde en önemli yeri düzenin sağlanması, şikayet ve davaların görülmesi amacıyla belirli bir süreyle görev yapan geçici gayr-ı resmi güvenlik güçleri oluşturmaktaydı.¹¹²⁷ Kur'an'da, Kureyş kabilesine işaretle Kutsal Beyt'in Rabbi'ne ibadet ve kulluk şartıyla Allah'ın onları her çeşit korkudan emin kıldığı ifade edilmektedir.¹¹²⁸ Aynı şekilde Mekke'ye has olarak, haram aylar dışında kalan diğer sekiz ay içerisinde de *basl*¹¹²⁹ olarak isimlendirilen ve halkı yağmadan zarardan koruyan gönüllü birimlerin varlığından söz edilmektedir. Bunlar dışında *hulf'ul-fudûl*¹¹³⁰ teşkilâtı, Nedve (şehir parlamentosu) Kâbe'nin Muhafazası (*sidâne*), (*Eşnak*) görevleri Mekke emniyetini sağlamaya yönelik bazı oluşumlardır.¹¹³¹ Mekke'nin özel durumuna bağlı bu farklılığa rağmen amacı salt emniyeti sağlamak olan düzenli bir kurum burada da mevcut değildir.

Yemen bölgesinde ise durum biraz daha farklıdır. Yönetimin verasete dayalı krallık rejimine dayanması, Hicaz bölgesine nazaran teşkilâtların oluşması bakımından farklılık göstermiştir. Yemen Kralları kendilerini emniyet içerisinde hissetmeleri için özel güvenlik güçlerine ihtiyaçları vardı. Taberî'nin naklettiğine göre, yemen kralları saraylarını korumak için özel bekçiler tutmaktaydı.¹¹³² Ancak bunlar, toplumun geneline değil de sadece yönetici sınıfını korumak amacıyla görevlendirilen ve "*hares*" ismi verilen özel korumalardan ibaretti.¹¹³³

1. Bi'setten Hz. Ömer Dönemine Kadar İslam Toplumunda İç Güvenliğin Temini

Vahiy merkezli oluşturulan İslam toplumunun temel hedeflerinden birisi güvenli yapı inşa etmektir. Mekke şehrinin Beledü'l-Emîn/güvenli şehir olarak isimlendirilmesi, Yesrib İsmi'nin hicretle birlikte Medine'ye dönüştürülmesi, Yemenli bir kadının tek başına Mekke de hac yapıp Suriye'ye deve sırtında ulaşacağı günlerin Allah Resulü tarafından hedef olarak konulması iç güvenli-

¹¹²⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (Hayatı ve Faaliyetleri), Salih Tuğ (çev), İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993, I, 24; Ayrıca Mekke'de kurulan panayırılar hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Yılmaz, *Panayırılar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Basılmamış Doktora Tezi) A.Ü.S.B.Enstitüsü, Erzurum, 1997.

¹¹²⁷ Çağatay, *İslâm Öncesi*, s. 113.

¹¹²⁸ Kur'an, Kureyş, (106): 1.

¹¹²⁹ Kelime asıl anlam itibarıyla savaşa cesaretlendirmek manası yanında *menetmek, yasaklamak* gibi harbe karşı duruş anlamı da taşımaktadır. Kelimenin daha geniş anlamı için bkz. Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut, 1979, s. 37.

¹¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arabî'l-Muhît*, Kahire, t.y; Beyrut, 1968, XI, s. 527.

¹¹³¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, ss. 847-48.

¹¹³² Taberî, *Târihu'r-Rûsul ve'l-Mülûk*, I-X, Muhammed İbrâhim (thk), Kahire, 1964; Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, Beyrut, 1407, I, ss. 331-332.

¹¹³³ Ersen, *Şurta*, s. 19.

ğe dair verebileceğimiz birçok somut örnekten sadece birkaçıdır. Özellikle Mekke döneminde bireylerin zihinsel anlamdaki tevhide restorasyonu bir arada yaşama kültürünü benimsemiş barış toplumu oluşturmalarının temelini teşkil etmektedir. Bu dönüşümü sağlayan bireyler hem Hz. Peygamber ve hem de sonraki dönemlerde asabiyettin panzehiri olan İslam kardeşliği ilkesi üzerine yeni bir sistem tesis etmişlerdir. Ancak, bütün bu iyileştirmelere ve dönüşümlere rağmen her alanda hızlı ve köklü bir kurumsallaşmanın gerçekleştiğini söyleme imkanımız yoktur. Her ne kadar muasır araştırmacılarından bazıları bu gün var olan kurumların çoğunluğunu Hz. Peygamber dönemine dayandırma alışkanlığına sahip olsa da bunlar temenni ötesine geçememektedir. Buradan yola çıkarak daha başlangıçta Hz. Peygamber döneminde kurumsal anlamda güvenlik teşkilâtının bulunmadığını söyleyebiliriz. Buhârî¹¹³⁴ ve Makrîzî de¹¹³⁵ yer alan rivayetlerde şurta/polis isminin geçmesi ile Hz. Peygamber döneminde kurulduğu iddiasında bulunmak tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Örneğin Muasır tarihçilerden Abdüsselam Nasıf, Peygamber döneminde şurta teşkilâtının varlığı iddiasında bulunurken iki delil öne sürmektedir. Bunlardan birincisine göre Rasûlullah'ın Huzeyfe b. Yeman (9/630) 'a yapmış olduğu şu nasihatıdır: “*Sen onlara ancak kadılık yap, câbî¹¹³⁶, arîf, (bilirkişi) veya şurta olma.*”¹¹³⁷ Hadiste geçen şurta kelimesini teşkilâtın varlığına delil göstermek, ferde işaret eden hitabı umumileştirmek anlamına gelmektedir. Zira arîflik ve câbîlik ismiyle başka bir müessesenin varlığı da gündeme gelecektir ki, bu dönem ile ilgili tarihi kaynaklarda böyle bir müesseseye rastlama imkanı yoktur. Bu tür görevler daha ziyade ferdi ilgilendiren konulardır. Şurta kelimesinin peygamber döneminde kullanılması gayet doğaldır. Şurta, Arapça asıllı bir kelimedir ve o dönem de kullanılmaktadır. Zira, başka bir dilden alıntı olduğu düşünülse dahi o dönem itibarıyla kelimenin Arap dilinde kullanıldığı, ancak bir teşkilât yapısını ifade etmediği açıktır.

Müellifin iddiasına delil gösterdiği diğer rivayet ise Suyûtî'ye dayandırılmaktadır. “*Kays b. 'Ubâde el-Ensârî'nin Allah Rasûlü yanındaki konumu sahibi'ş-şurta gibiydi.*”¹¹³⁸ şeklindeki ifade kendi içerisinde zaten bir muğlaklığı barındırmaktadır. “*sahibu'ş-şurta gibiydi*” ifadesinden aslında böyle bir kurumun olmadığı, ancak benzetmede bulunulduğu açıkça anlaşılmaktadır.

¹¹³⁴ Buhârî, *Sahîh*, Cihad, 58/70, nr.2885-86-87.

¹¹³⁵ Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr*, Beyrut, ty. II, s. 187.

¹¹³⁶ Harac divânında çalışan vergi tahsildarı için kullanılan bir terimdir. Hasan-Ali, İbrahim, *en-Nüzumu'l-İslâmiyye*, Mektebe Nahdati'l-Mısıriyye, Kahire, ty. s. 224.

¹¹³⁷ Ebû Bekr Abdullah Malikî, *Riyâdu'n-Nüfûs fî Et-Tabakâti'l-'Ulemâi'l-Kayrevân ve 'Ifrikiyye*, Kahire, 1951, I, s. 172.

¹¹³⁸ Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Hüsni'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1967-1968, II, s. 227.

Adliye teşkilatının ortaya çıkış sürecini Resûlullah dönemine dayandıran Fahrettin Atar bu kuruma yakın ilişki içerisinde olan emniyet teşkilatının çıkış sürecini de aynı döneme dayandırmıştır.¹¹³⁹ *Ases* ve *hares*, istihbarat, muhtesip görevlileri gibi doğrudan devlet başkanı veya ordu komutanı tarafından bireysel anlamda anlık görevlendirilen sahabelerden yola çıkılarak bir teşkilat yapılması sonucuna ulaşılmaya çalışıldığı kanaatindeyiz.¹¹⁴⁰ Enes b. Malik'in şu ifadesi görüşümüzü teyit etmektedir:

“Şüphesiz bugün *Sahibu's-Şurta*/Emniyet Müdürü olarak isimlendirdiğimiz bu görevliye Hz. Peygamber zamanında *Sahibu'l- Ases veya hares* adı verilmekteydi.”¹¹⁴¹

Tebliğimizin başında da ifade ettiğimiz gibi ilk yaratılıştan itibaren her birey kendini ve yaşadığı toplumu koruma ihtiyacı hissetmiştir. Dolayısıyla bireyin yaşam hakkını ve güvenliğini her şeyin üstünde tutan bir dini öğretim tebliğcisi olan Hz. Peygamberin bir takım güvenlik tedbirleri alması da doğaldır.

Bilindiği gibi, Resûlullah Medine'ye hicretine müteakip, şehir halkının omurgasını oluşturan Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki anlaşmazlığa son vererek huzuru sağlamış ve şehirdeki gayr-ı müslim unsurların da katıldığı bir site devleti kurmuştur. Peygamberin uzlaşmacı tutumu ve yıllardır barışa hasret topluluğun önderlerine tam bir sadakatle bağlanmaları, iç güveni sarsacak olumsuz yaklaşımları neredeyse ortadan kaldırmıştır.¹¹⁴² Müslüman topluluk bir arada yaşadıkları gayri müslimlerle Medine Anayasası çerçevesinde, birlikte yaşamının zorunlu gereği olarak barışta ve savaşta birbirlerine karşı saygı ölçüsü içerisinde hareket edeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır.¹¹⁴³ Tedbirlere rağmen cezâi müeyyideyi gerektirecek cürümler işlendiğinde veya teşebbüs aşamasında iken Resûlullah bunlara bizatihi müdahil olmuş ve çözüme kavuşturmuştur. Örneğin hırsızlıkla suçlanan bir şahıs şikayet edildiğinde, Hz. Peygamberin bizatihi olayla ilgilendiği ve gereken cezayı verdiği bilinmektedir.¹¹⁴⁴

Tüm bu ihtiyati tedbirlere rağmen Rasulullah savaşta ve barışta kendi şahsını korumakla görevli küçük çapta özel güvenlik birimleri kurmuştur. Da-

¹¹³⁹ Atar, Adliye Teşkilâtı, s. 180.

¹¹⁴⁰ Atar, Adliye Teşkilâtı, s. 180; Ersen, Şurta, ss. 26-27; MahfuzSöylemez, Bedevilikten Hadariliğe Küfe, Ankara, 2001, ss. 202-203.

¹¹⁴¹ Kastalânî hadisin şerhinde Enes b. Mâlik'ten gelen rivayeti zikrettikten sonra, kendisi de Hz. Peygamber döneminde şurta isminde bir devlet çalışanının olmadığını açık biçimde ifade etmektedir. Ebû Abbâs Şihâbüddin Ahmed el-Kastalânî, *İrşâdü's-Sârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990, s. 94/Ahkâm 11 no:7155, XV, 121-123.

¹¹⁴² Ersen, Şurta, s. 26.

¹¹⁴³ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mustafa Saka ve diğerleri (nşr), Mısır, 1955, II, s. 106; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Ahdin-Nebevî ve Hilâfetir-Râşide*, Beyrut, 1983, s. 57;(16, 24-31, 37a-b, 44-45 maddeleri özellikle Medine Yahudileriyle ortak savunma ve bir arada yaşam projesine yönelik tanımlamalar içermektedir.)

¹¹⁴⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Muhammed Hamidullah (nşr), Kahire, 1958, I, s. 278.

ha hicret esnasında müşrikleri aldatmak maksadıyla Hz. Ali'nin yardımına başvurması, yol güvenliğinin sağlanması açısından yanına Hz.Ebû Bekr'i¹¹⁴⁵ alması, onun can güvenliğine ne denli önem verdiğini göstermektedir.

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre Resûlullah Medine'ye geldiği ilk sıralarda bir gece kendisini uyku tutmadı ve şöyle buyurdu: "*Keşke salih (güvenli) bir adam olsa da beni korusa!*" O sıra da silah sesi duyuldu ve Resûlullah "kim o?" dedi. Dışarıdaki adam: "*Sa'd b. Ebî Vakkas*" dedi. Resûlullah ona "*niçin geldin?*" deyince o, şu karşılığı verdi: "*Resûlullah hakkında içime bir korku düştü, onu korumaya geldim.*" Bunun üzerine Resûlullah ona dua etti ve uyudu.¹¹⁴⁶

Hz. Peygamberi birtakım tereddütlere sevk eden olayların hasıl olması, güvenliği artırıcı projeler çerçevesinde şahsının koruma altına alınması ve Medine sokaklarının emniyeti gibi yeni bir takım bekçiler tayin etmeyi gerekli kılmıştır. Örneğin, Bedil b.Varaka, Evs b. Sabit, Rafi' b. Hudeyc ve diğer bir kısım sahabe bekçi olarak görevlendirilmiştir.¹¹⁴⁷

Savaş esnasında gönüllü olarak Hz. Peygamberi koruyan muhafızların mevcut olduğu da bilinmektedir. Bedir gazvesinde Sa'd b. Muaz,¹¹⁴⁸ ensardan bir gurup arkadaşıyla birlikte Resûlullah'ın karargahını koruyorlardı.¹¹⁴⁹ Yine Hayber'in fethi sırasında Ebû Eyyüb el-Ensârî kılıcını kuşanmış sabaha kadar Resûlullâh'ın çadırı başında muhafızlık yapmış, buna mukabil Allah Resûlü Ebû Eyyüb'e hayır duada bulunmuştur.¹¹⁵⁰ Hayber'de Ebû Eyyüb'le birlikte Abbâd b. Bişr¹¹⁵¹ ve Sa'd b. Ebî Vakkas da özel koruma görevi üstlenmişlerdir. Uhud savaşında Zekvân b. Abdullah b. Kays, Muhammed b. Mesleme, Hendek savaşında Zübeyr b. Avvâm kimi arkadaşlarıyla birlikte gönüllü muhafızlık yapmışlar adeta Resûlullah'ın etrafında etten duvar örmüşlerdir.¹¹⁵² Medine'de diğer sahabilere nazaran Muğire b. Şube'yi koruma görevindeki sürekliliği açısından daha önde görmekteyiz.¹¹⁵³ Şiblî'nin, Kays b. Sa'd'ın Resûlullah'ın baş koruması hatta o dönem içerisinde mevcudiyeti söz konusu olmasına rağmen emniyet müdürlüğü makamında olduğuna dair ortaya attığı

¹¹⁴⁵ İbn Hişâm, *Sîret*, II, ss. 482-484.

¹¹⁴⁶ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmiu's-Sâlih*. Ahmed Muhammed Şakir (thk), Dâru'l-Hadîs, Kahire, ty., 50/Menâkıb 27, nr.3756/V, 308-309; Buhârî, *Sahih*, 58/Cihad, 70, nr.2885,86,87, II, 890-891.

¹¹⁴⁷ Muhyiddîn İbn Arabî, *Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Kahire, 1290, II, s. 433.

¹¹⁴⁸ Nüveyrî Sa'd b. 'Ubâde olarak belirtmiştir. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb*, Kahire, 1983, XVIII, s. 236.

¹¹⁴⁹ İbn Hişâm, *Sîret*, I, s. 628; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, II, 117.

¹¹⁵⁰ İbn Hişâm, *Sîret*, II, ss. 339-340.

¹¹⁵¹ Bu şahıs Tebuk Seferinde de aynı görevi üstlenmiştir. Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye Nizâmü'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye*, Beyrut, ty. II, s. 119.

¹¹⁵² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVIII, s. 236; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, II, ss. 117-119.

¹¹⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, ss. 313-314.

iddia,¹¹⁵⁴ Kays'ın gerek babası Sa'd b. 'Ubâde'nin yerine, gerekse bizzat Resûlullah tarafından görevlendirme sonucu sıkça seriyyelere katılmış olması ve merkezden uzak görevlere atanması nedeniyle tutarsız görünmektedir.¹¹⁵⁵ Sürekli bir arada bulunduğu Hz. Ebû Bekr ve Ömer'i de hares ismiyle bilinen özel korumalar arasında saymamız yanlış olmaz.¹¹⁵⁶

Saydığımız bu sahabeleri emniyet teşkilâtına bağlı polisler olarak kabul edersek, ilkel koşullarda da olsa bir emir komuta zincirinin, tayin edilmiş ma-aşlarının, görev taksimatının, alt birimlerin ve görev sürekliliğinin mevcut olması gerekmektedir. Hz. Peygamber döneminde şurtanın varlığını savunan tarihçilerin tümü bekçilik ve özel koruma görevini şurta olarak değerlendirme yanılışına düşmüşlerdir.¹¹⁵⁷ Bu bir kısım tarihçinin çok boyutlu sorgulama yöntemiyle de olsa teşkilâtın varlığında ki ısrarcı tutum ve tespitlerini, olsa olsa ileriki dönemlerde tedricen oluşacak olan teşkilâtın alt yapısıyla ilgili girişimler olarak değerlendirebiliriz. Nitekim bu görevde iç güvenliği sağlamaya yönelik bir adımdı.

Netice olarak Hz. Peygamber döneminde düzenli bir emniyet teşkilâtının varlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bırakınız bir teşkilâtın varlığından söz etmeyi, o dönemde hükümet merkezini ve devlet başkanını koruyacak düzenli bir birim dahi mevcut değildi. İç güvenliğin sağlanması, Mescid-i Dırar örneğinde olduğu gibi,¹¹⁵⁸ Resûlullah'ın ilahi vahyin etkin gücünü de kullanarak, ortaya çıkan bir takım olumsuz fiillerin devlet başkanının keskin zekasıyla çözüme kavuşturulması sayesinde gerçekleşmiştir.

Şurta teşkilâtının yerleşik her toplum için zorunluluğu tartışılmamasına ve kurulması için gerekli olan unsurların mevcut olmasına rağmen, bu teşkilâta gereksinim duyulmamasının bir diğer nedeni olarak, devletin yeni oluşum sürecinde olması, cahiliye toplumundan süregelen iç ve dış tehditlere kar-

¹¹⁵⁴ Suyûtî, „Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîh-i Mısır ve'l-Kâhire, I-II, Kahire, 1967-1968, II, ss. 227; Şibli, Asr-ı Saadet, çev.Ömer Rıza Doğrul, İst.1921, I, s. 454.

¹¹⁵⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe*, nşr. Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1992, III, s. 53; M.Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, Sıtkı Güllü (çev), İstanbul, 1996, II, s. 247, 254, 255.

¹¹⁵⁶ Kettânî, *Terâtübü'l-İdâriyye*, II, 117.

¹¹⁵⁷ Abdusselam Nâsîf, *eş-Şurta fî Mısır'l-İslâmî*, adlı eserinde Suyûtî'nin *Hüsnü'l-Muhâdara* adlı eserinden nakille Kays b. Sa'd b. 'Ubâde'nin Resûlullah'ın sâhibuş'-şurta'sı olduğu görüşünden yola çıkarak o dönemde Şurta teşkilâtının varlığında ısrarcı davranmıştır.)

¹¹⁵⁸ İçeriden İslâm Devletini çökertmeye yönelik münafıkların dindarlık kisvesi altında başlatmış oldukları bölücü faaliyet Allah'ın vahiyle Peygamberini uyarması neticesinde bertaraf edilmiştir. (Kur'an, *Tevebe*, 9/107-109) Kur'an'ın, Mescid-i Dırar olarak isimlendirdiği Kuba'daki terör yuvası Resûlullah'ın önderliğinde bir gurup sahabe tarafından yıkılmış, böylelikle illegal örgütlenmenin önüne geçilmiş, sonraki dönemlere yönelik ortaya çıkabilecek nifak hareketlerine karşı net olarak takınılması gereken resmî tavra örnek teşkil etmiştir. (Daha geniş bilgi için bkz. Sezikli, Ahmet, *Hz.Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ankara 1994, ss. 155-169; A.Serdar Özlü, Asr-ı Saadette İç Güvenlik Meselesi, Ankara, 1995, s.44.

şı topyekün karşı koyma ve her ferdin kendini bu görevle sorumlu tutma gele-
neğinin¹¹⁵⁹ İslâmi dönemde de devam ediyor olmasını gösterebiliriz.

Hz. Muhammed'in vefatı sonrası ortaya çıkan irtidat hareketleri ilk halife Hz. Ebû Bekr'in birinci sıradaki uğraş alanı olmuştur. İsyanları bastırmak mak-
sadyla gönderilen ordular yürüyüş mesafesiyle kırk günlük uzaklıkta bulun-
maktaydı.¹¹⁶⁰ İslâm ordusunun bu kadar uzak mesafede olduğunu bilen kabile-
ler Medine için tehlike teşkil edebilirdi. Herhangi bir baskın durumunda ordu-
nun Medine halkına yardım etmesi imkansızdı. Bu tehlikeyi önceden tahmin
eden Hz. Ebû Bekr eli silah tutan herkesin Mescidu'n-Nebevî'de hazır vaziyet-
te beklemelerini emretti. Daha sonra Medine çevresinde Ali b. Ebî Talib, Zü-
beyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Abdullah b. Me-
sud'dan oluşan, koruma ve gözetleme amaçlı (Hurrâs) bekçiler görevlendirdi.
Bu bekçilerin görevi mescitte şehri savunmaya hazır vaziyette bekleyen guruba
düşman tarafından düzenlenecek her hangi bir baskını anında haber vermekti.
Ridde olayları sona erip ordu Medine'ye dönene kadar bu teyakkuz hali de-
vam etmiştir.¹¹⁶¹

Hz. Muhammed döneminde olduğu gibi bekçilerin bir diğer görevi de,
değişimli olarak halifeyi her hangi bir saldırıya karşı korumaktı.¹¹⁶²

Geceleri sokakların emniyetini sağlamakla yükümlü olan gece bekçiliği
(aseslik) uygulamasının da bu dönemde var olduğu görülmektedir. Hatta
Makrîzî, ilk aseslik görevinin Hz. Ebû Bekr döneminde ortaya çıktığı iddiasın-
da bulunmuştur.¹¹⁶³ Ömer b. Hattab, ve Abdullah b. Mesud geceleri sokaklarda
dolaşarak halkın güvenliğini sağlamakta, Hz. Ebû Bekr'in azatlısı Esleme de
onlara eşlik etmekteydi.¹¹⁶⁴

Şehri savunmaya yönelik olarak, ridde olayları sonuna kadar bekçi-
lik/koruma (hareslik) ve gece bekçiliğinden meydana gelen ve geçici bir süre
için kurulan bu oluşumu düzenli bir polis örgütü olarak nitelendirmek yanlış
olur. Anlık bir kararla düzenli bir örgütlenmeye dayanmadan eli silah tutan
bütün fertlerin bir araya gelmesiyle teşekkül eden bu birlik ancak, Rasûlullah
döneminde savaşa çıkıldığında geride bırakılan şehri koruma amaçlı muhafız-
larla özdeşleştirilebilir.¹¹⁶⁵

¹¹⁵⁹ Çağatay, *İslam Öncesi*, s.128-129.

¹¹⁶⁰ İbn Hayyât, *Tarih*, I, s. 79; Ersen, *Şurta*, s.27.

¹¹⁶¹ Taberî, *Tarih*, Beyrut, 1407, II, ss. 264-265.

¹¹⁶² İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Umem*, nşr. Ebu'l-Kasım İmâmî, Tahran, 1987, I, ss. 294, 295.

¹¹⁶³ Makrîzî, *Hitat*, II, s. 223.

¹¹⁶⁴ Dureyd, "eş-Şurta fi'l-Irak Hilâl Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel", el-Müerrihu'l-Arabî, sayı: 29; Bağdat, 1986, s.216.

¹¹⁶⁵ Örneğin Bedir Gazvesi esnasında savaşa katılmak isteyen ancak yaşının küçük olması nedeniyle Rasulullah tarafından ordudan çıkarılan, İbn Fethun, Evs b. Sâbit, Evs b.Arâbe, ve Rafî b. Hu-

Tarihi bilgiler Hz. Ebû Bekr döneminde gerek hilâfet döneminin kısa olması gerekse bu zaman diliminde iktidarın sürekli iç karışıklıklarla meşgul olması, kabile saldırılarına karşı iç güvenliğin tesisinin gerekliliğine rağmen kurulma imkanı bulunamamıştır. Yine Peygamber döneminde olduğu gibi şehrin iç güvenliği gönüllüler sayesinde sağlanmıştır.¹¹⁶⁶

2. Hz. Ömer Döneminde Kurumsallaşmaya Bağlı Yeni Güvenlik Teşebbüsleri

Hz. Ömer döneminin İslâm Devletinin kurumsallaşma açısından atılım dönemi olduğu hususunda tüm araştırmacılar görüş birliği içindedir. Genişleyen topraklar içerisinde merkezi otoritenin gücünü her zaman zirvede tutan Hz.Ömer, geçmişten itibaren tescil edilmiş olan karizmasının da yardımıyla her vilayette güvenli, huzurlu bir ortamın oluşmasını öncelikli görev olarak takki etmiş ve bunda da başarılı olmuştur.

Hz. Ömer'in hilafeti ile birlikte toprakların genişlemesi ve nüfusun artması sonunda müesses nizamın idamesi için devletin kurumsallaşması zorunlu hale gelmiştir. Bugünkü anlamda devlet bakanlıklarına tekabül eden divanların ortaya çıkışı ve bu divanlar arasında Dîvânü'l-Kaza'nın (Adalet Bakanlığı) önemli bir yere sahip olması, iç ve dış güvenliği sağlamaya yönelik yeni adımların atılması sonucunu doğurmuştur.¹¹⁶⁷ Hz. Ömer'in kişiliği ile özdeşleştirilen adalet ve disiplin kavramlarının aslında kendi güçlü ve karizmatik yapısından kaynaklandığı görüşü yaygınlık kazanmış olsa da 10 yıllık halifeliği sürecinde ortaya çıkan sorunların bertaraf edilmesinde örgütlenmeye ait atılmış olduğu reformist adımların payı gözardı edilmemelidir. Yargının müesseseleştirilmesi yanında yargı süreci ile infazı birbirinden ayıran, daha ötesi bu süreci siyasi otoritenin yetki alanından çıkartarak bağımsız hala getiren de Hz. Ömer olmuştur.¹¹⁶⁸ Dolayısıyla yargının disipline edilip aşamalarının tayin edilerek kurum hüviyetine büründürülmesi, buna bağlı yeni güvenlik oluşumlarını da beraberinde getirmiştir. Zira, suçun vukuundan önce önlenmesi veya suçluyu yargı önüne çıkartma ve yargılama sonrası cezalandırılması faaliyetleri yargıçlardan öte güvenlik birimlerinin gerçekleştireceği faaliyetler arasındadır.¹¹⁶⁹ Yani adaletin hakim kılınması, Dicle kenarındaki kuzuyu kurttan korumak için Dicle kenarında emniyeti sağlayacak güvenlik birimleriniz olmalıdır. Hz.

deyc'le birlikte Medine'yi muhafaza amacıyla geride bırakılmıştır. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,80; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdariyye*, II, 118.

¹¹⁶⁶ Makrîzî, *Hîtat*, II, s. 223.

¹¹⁶⁷ Taha J. Elvânî "The Rihts of The Accused in Islam", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, XI/3 Herndon, 1994, s.350.

¹¹⁶⁸ MetinYılmaz, *Emevî ve Abbasiler Döneminde Polis (Şurta) Teşkilatı*, Samsun, 2005, s.54.

¹¹⁶⁹ Emin, *eş-Şurta*, s.74.

Ömer dönemi yargı sistemi başka bir tebliğ konusu olduğu için bu hususa sa-
dece kurumun güvenlik birimleri ile olan irtibatı oranında değineceğiz.

2.1. İlk Sahibu'l-Ases/Asesbaşı Olarak Hz. Ömer

Gece bekçiliği anlamında kullanılan *ases* kelimesi, Arapça kökenli olup, aynı anlamda “*ass*” kelimesinin çoğuludur.¹¹⁷⁰ Kelime, mastar olarak geceleyin meskün bölgelerde dolaşarak gece bekçiliği yapmak anlamına gelmektedir. Geceleri şüphelileri yakalayan, hırsızlık, gasp, katl gibi birtakım suçları önle-
meyi kendilerine gaye edinmiş, polis teşkilâtı öncesinde yer alan ve bu yapı-
lanmanın temelini oluşturan emniyet birimini, ases olarak tanımlayabiliriz.¹¹⁷¹

Ases, bazen sürekli sokaklarda dolaşması nedeniyle *tavf* (الطوف) veya *taif* (الطائف) olarak da isimlendirilmiştir. *Âss* kelimesi, yalnız geceleri kolluk görev-
leri yapanları ifade etmek için özellikle seçilmiştir. Gündüz şehirde dolaşmak suretiyle kolluk görevi icra edenler için bu isim kullanılmamıştır.¹¹⁷² Ayrıca doğuda ases ismiyle bilinen gece bekçileri, Endülüs'te, *derrâbûn*¹¹⁷³ ve *ashâbu'l-leyl* (geceleyin görev yapanlar)¹¹⁷⁴, Kayravan'da *assâs* veya *hurrâs*, özellikle sur-
larla çevrili bölgelerde ise, sur içlerini korumaları ve dışarıdan gelebilecek teh-
likelere önceden mani olmak gayesiyle surun belirli bölgelerinde gözetlemede bulunmaları nedeniyle *sâhibu's-sûr* olarak isimlendirilmektedir.¹¹⁷⁵

Ases, akşamın karanlığı ile birlikte cadde ve sokakları dolaşmaya başlar ve sabah ezanı okunup şafak sökene kadar sürekli uyanık halde kalırdı.¹¹⁷⁶ Yat-
sı namazı sonrası kapatılan şehrin kapılarını sabah ezanı ile birlikte açarlardı. Sur içerisini korumaya yönelik bu görev halkın rahat bir biçimde gecelemesini sağlamaktaydı.¹¹⁷⁷ Kapıların kapanmasından sonra insanlar evlere çekilir, so-
kağa çıkmazlardı. Gecenin geç saatinde çıkan siviller ise, ases tarafından derhal toplanarak sorguya alınırdı. Şayet kişi yabancı şehirden, dışarıdan gelen ve kendisinden şüphelenilen birisi ise, ases onun en ince ayrıntısına kadar ifade-
sini alırdı. Bu kişiler konuşmama konusunda direndikleri takdirde ise, gerekli sorgulama biçimleri uygulanarak kendilerinden tüm bilgilerin alınması sağla-

¹¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, s. 139.

¹¹⁷¹ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 292-294, 356-359; Atar, *Adliye Teşkilâtı*, s.175; Özcan, Abdülkadir, “Asesbaşı”, *DİA*, İst., 1991, III, s. 464.

¹¹⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, s. 129.

¹¹⁷³ Taif kelimesinde olduğu gibi *d.r.b.* kökünden gelen *derrâb*, yolların güvenliğini sağlayan kimse anlamında ases için kullanılmıştır. İbn Manzûr *Lisânü'l-Arab*, I, s. 374-375.

¹¹⁷⁴ Makkârî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelüs er-Retîb*, I-X, Kahire 1949. I, s. 219.

¹¹⁷⁵ H. II. Asırda Medine'de görev yapan asesler için *sahibu's-sûr* ismi verildiği bilinmektedir. (Vek'i, Muhammed b.Halef, *Ahbâru'l-Kudât*, Kahire 1950, I, s. 253.) Rahmûnî *sahibu's-sur* ifadesinin ases yardımcılarını için kullanılabileceğini iddia etmiştir. Rahmûnî, *Nizâmu's-Şurta fi'l-İslâm ilâ Evâhîr* 'l-Karni'r-Râbi'l-Hicrî, Dâru'l-Arabiyyetü'l-Küttâb, 1983, s. 173.

¹¹⁷⁶ Tenûhî, *Nişvârü'l-Muhadara ve Ahbâru'l-Müzakere*, nşr. 'Ubûd Şalcı, yy., ty.II, s. 220.

¹¹⁷⁷ Tenûhî, *el-Ferec*, I, 130.

nırdı.¹¹⁷⁸ Gece karanlığının gündüzün aydınlığına oranla daha fazla kötülüğe ve suça kapı açması, asesi musibete yol açacak her türlü olayın karşısında duruş sergileyen önemli bir konuma yükseltmiştir.

Resûlullah ve Hz. Ebû Bekr döneminde bir kısım insanların gece bekçisi olarak görevlendirildikleri¹¹⁷⁹ bilinmesine rağmen, Hz. Ömer'in bizatihi kendisinin bu görevi üstlenmesinden ve önemine binaen yeniden yapılandırmasından dolayı O, ases teşkilâtının kurucusu olarak bilinmektedir.¹¹⁸⁰ Bizzat gece bekçiliği görevi yapması hasebiyle de biz onu ilk ases başı olarak tanımladık. Hz. Ömer geceleri elinde kırbağı vekendisine eşlik eden sahabeden bazı kişilerle birlikte -ki bunların başında Abdurrahman b. Avf gelmektedir- sokakları dolaşır, mahremiyete gölge düşürmeyecek şekilde¹¹⁸¹ evlerde olup biten olağan dışı hallere müdahale eder, halkın nabzını tutardı.¹¹⁸² Nitekim, Hz. Ömer'in kıyafet değiştirerek, güç durumunda olan insanlara üzmeden, incitmeden ne şekilde yardımcı olduğu bugün hala menkıbeler şeklinde halk arasında dahi sıkça anlatıla gelmektedir.¹¹⁸³ Verecek olduğumuz iki örnek Hz. Ömer'in aseslik görevini belirginleştirmek açısından önemlidir. Hz. Ömer bir gece yarısı Abdurrahman b. Avf'ın evine geldi. O, namaz kılmaktaydı. Karşısında Halife Ömer'i görünce şöyle dedi:

"Bu saatte problem nedir Ey Emîre'l-Mümminin? Hz. Ömer: 'Halktan bir kısım hırsızlık korkusu nedeniyle çarşıda toplanmışlar, kalk onları koruyalım.'" dedi. Bera-berce çıkıp yüksek bir gözetleme mahallinde hırsızlara pusu kurup, ortaya çıkmalarını beklemişlerdir.¹¹⁸⁴

¹¹⁷⁸ Tenûhî, *el-Ferec*, I, 130.

¹¹⁷⁹ Abdulkadir Özcan, 'Asesbaşı', *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 464; Nasıf, *eş-Şurta fî Mısır'l-İslâmîyy*, 1987, ss.113-114.

¹¹⁸⁰ Yakûbî, *Tarih*, II, 110; Taberî, *Tarih*, Kahire, 1971, IV, 1209; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 59; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefa*, Kahire, 1975, I, 1220; Hasan İbrahim, *Tarihü'l-İslâm*, I, s. 581; Adem Metz, *Hadâratü'l-İslâmiyye fî Karnî'r-Râbî*, Muhammed Abdulhadî Ebû Reyde (çev), Beyrut, 1967, II, 281; Dureyd, *eş-Şurta fî'l-İrak*, s.216; Ersen *Şurta*, s.29, Söylemez, *Kûfe*, s. 208.

¹¹⁸¹ Hz.Ömer şehir bekçileriyle teftişe çıktığı esnada, gecenin geç saatinde bir evde ışık yandığını görmüş ve dış kapıya doğru yaklaşmıştı. İçerden yüksek seslerin geldiğini duyduğunda Hz. Ömer, Abdurrahman b.Avf'a bu evin kime ait olduğunu sordu. Abdurrahman Rebia b.Ümeyye b. Halef'in evi olduğunu ve içki içtiklerini söyleyerek , hiddetli bir biçimde "görmüyor musun?" şeklinde serzenişte bulundu. Bunun üzerine Ömer , evet görüyorum. Biz Allah'ın yasakladığı bir işi yapıyoruz. Zira Allah, "Gizlilikleri araştırmayın" (*Kur'an, Hucurat 49/12*) buyurdu. Daha sonra Hz. Ömer bulunduğu yeri terk etti. Diğerleri de ayrılmak zorunda kaldılar. Yakûbî, *Tarih*, II, 110-134; Makrîzî, *Hıtat*, II, 223.

¹¹⁸² Taberî, *Tarih*, IV, s. 205; İbn Abdi Rabbih, *İkdü'l-Ferîd*, V, s. 21.

¹¹⁸³ Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferec b. Cevzî, *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. Hat-tab*, M.E. el-Hancı Kahire, 1924, ss. 86-87.

¹¹⁸⁴ İsmail b.Ali b. Muhammed Ebu'l-Fida, *Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, Kahire, 1325, I, s165; Naci, "Selâhiyyetü Sâhibi'ş-Şurta ve'l-Kâdî fî Asr'l-İslâmî", *Mecelletü'ş-Şurta*, Sayı:28, Bağdat, 1974, s. 35; Dureyd, *a.g.m.*, s. 28.

İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayette ise, gecenin karanlığında Ömer b. Hattab onun, kapısını çalmış ve şehrin sokaklarını gözetlemek maksadıyla kendisine eşlik etmesini istemişti. İbn Abbas Hz. Ömer'in yalın ayak ve boyunda kırbağı olduğu halde evine geldiğini belirtmektedir.¹¹⁸⁵

İslâm Devlet teşkilâtının kurucusu olarak kabul edilen Hz. Ömer'in ases teşkilâtı daha düzenli bir şekilde tekrar tesisi, kişilik olarak disiplin ve güvenliği sürekli birinci planda tutması, kuruluş zamanı itibariyle tartışma konusu olan polis teşkilâtının bu dönemde ortaya çıkmış olabileceğini akla getirmektedir. Mısır tarihiyle ilgili bazı kaynaklarda,¹¹⁸⁶ daha önce de belirttiğimiz gibi Yâkubî'nin tarihinde¹¹⁸⁷ polis teşkilâtının Ömer döneminde kurulduğu görüşü öne sürülmüştür. Hz. Ömer döneminin idârî yapısı bir bütün olarak incelendiğinde sanki bu iddianın doğruluk payının olabileceği düşünülür. Fakat Hz. Ömer'in bizatihi kendisinin gece bekçiliği görevi üstlenmesi, hilâfeti süresinde karizması gereği kendisini zorlayabilecek herhangi bir iç ihtilafın ve karışıklığın olmaması, suç işleyenlere karşı tavrının net olması, mevcut ases teşkilâtının güvenliğinin sağlanmasında yeterli olup, yeni bir kurumun tesisine ihtiyaç duyulmaması, polis teşkilâtının kurulmamasına etki eden nedenler arasında sayılabilir.

Hz. Ömer döneminde emniyet teşkilâtının tesisi iddiasında bulunanlardan bazıları bu konuda net bir ifade kullanmayıp, Hz. Ömer döneminde ortaya çıkmaya başladığını, Hz. Osman döneminde ilk defa bu isimle zikredildiğini, Hz. Ali döneminde de tam olarak kurumsallaştığını ifade etmektedirler.¹¹⁸⁸

Polis teşkilâtı Hz. Ömer döneminde kurulmuş olsaydı, Hz. Ömer'in geceleri silahını kuşanıp Medine sokaklarında dolaşmasının bir anlamı olmazdı. Teftiş maksadıyla olduğu iddia edildiği takdirde de sürekli olarak aynı görevi ifa etmesi bu varsayımı ortadan kaldırmaktadır.¹¹⁸⁹ Polis teşkilâtının başında Abdullah b. Abbas'ın bulunduğu iddiasına¹¹⁹⁰ gelince bu şahsın o dönemlerde yaşının oldukça küçük ve tecrübesiz olması sebebiyle, bu iddianın da sağlam bir dayanağının olmadığı görülmektedir.¹¹⁹¹ Hz. Ömer döneminde her ne kadar teşkilâtın varlığı söz konusu değilse de oluşması için altyapının hazır olduğu-

¹¹⁸⁵ Yâkûbî, *Târîh*, II, 110.

¹¹⁸⁶ İbn Abdu'l-Hakem, *Futûh-u Mısır ve'l-Mağrib*, Kahire 1961, s.190.

¹¹⁸⁷ Yâkûbî, *Târîh*, II, s. 149.

¹¹⁸⁸ Emin, *eş-Şurta fi't-Tarih*, s.77-78. Aynı müellif bir başka çalışmada şurtadan bahsederken, ilk olarak Muaviye'nin şurtayı kullandığını iddia etmiştir. Hüseyin Emin, *en-Nizâmü'l-İdâri'l-Emn fi Turâsine'l-İslâmi'l-Hâlid*, sayr: 3, Bağdat, 1957, ss.21-23.

¹¹⁸⁹ Ersen, *Şurta*, s.19

¹¹⁹⁰ Yâkûbî, *Tarih*, II, s. 149.

¹¹⁹¹ Söylemez, *Kûfe*, s. 203

nu söyleyebiliriz. Ases teşkilâtı polis teşkilatının oluşumu için bir başlangıç teşkil etmiştir diyebiliriz.¹¹⁹²

Asesler her ne kadar bu işe yatkın kişiler arasından seçiliyor olsa da sürekli devletten maaş alan düzenli bir birim olma ötesinde muhtesip örneğinde olduğu gibi gönüllülük esasına dayanmaktadır. Daha ziyade Medine merkezli şekillenen aseslik görevinin diğer vilayetlerdeki durumuna dair detaylı bilgilere ulaşmasak da, Hz. Ömer'in eyalet güvenliğine verdiği önemi binaen burarlarda da aseslik görevinin devam ettirildiğini düşünebiliriz. Aseslerin maaşları Emeviler dönemi ile birlikte önce hazineden daha sonra şehir esnafından toplanan paralarla ödenmiş ve emniyet teşkilatının en önemli alt birimi haline gelmiştir.¹¹⁹³

Hz. Ömer'in halifeliliği ile birlikte devlet yapısındaki gelişmeler ve emniyetin tam olarak sağlandığı düşünüldüğünde, ayrıca aseslik müessesesinin biza-tihi halifenin kendisi tarafından yürütülmesi ve denetlenmesine ilişkin faaliyetler bildiğimiz anlamda bir emniyet teşkilatı olmasa da şehir güvenliğini sağlayacak olan bir birimin tesis edildiğini göstermektedir.

2.2. Gönüllü Güvenlik Birimi Olarak İhtisâb Kurumunun Teşekkülü

Arapça'da saymak, hesap etmek, yeterli olmak¹¹⁹⁴ anlamında *hasb* kökünden türeyen *ihtisâb*, kelime anlamı olarak, sevap ummak,¹¹⁹⁵ tecrübe etmek,¹¹⁹⁶ inkar etmek,¹¹⁹⁷ zanda bulunmak,¹¹⁹⁸ hazırlanmak, anlamına gelmektedir. *Hisbe* ise, *ihtisab* mastarından isimdir.¹¹⁹⁹ Günümüzde, vazife ve salahiyetlerini yalnız bir müessesede toplayamayacağımız hisbe,¹²⁰⁰ ıstılahi olarak, *emri bi'l-ma'rûf nehy 'ani'l-münker* (iyiliği emretme, kötülükten sakındırma)¹²⁰¹ çerçevesinde

¹¹⁹² Nâcî, *Selâhiyyetü Sâhibi's-Şurta ve'l-Kâdî fi Asri'l-İslâmî*, s.35.

¹¹⁹³ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Metin Yılmaz, *Erken Dönem İslam Tarihinde Polis Teşkilatı*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2016, s.196 vd.

¹¹⁹⁴ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 83.

¹¹⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, s. 631.

¹¹⁹⁶ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 83.

¹¹⁹⁷ Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Beşir, el- Mektebetü'l- 'Ilmiyye, Beyrut, 1978; 1981, I, 57.

¹¹⁹⁸ Kur'an, Zümer, (39):47, Talak, (65): 2-3, Haşr, (59): 2 ayetlerinde geçen ihtisab kelimesi zan anlamlarını ihtiva etmektedir.

¹¹⁹⁹ Cevherî, *Tâcü'l-Lüğa es-Sihahü'l-Arabiyye*, Ahmed Abdu'l-Gafûr (nşr), Beyrut, 1979. I, s. 110; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, s. 620; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, s. 52; Firuzabâdî, *Kamûs*, I, s. 56.

¹²⁰⁰ Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtının Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1975, s. 145; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1987, s. 14. Kavakçı, Hisbe teşkilâtının hiçbir kuruma benzemediğini belirtmekle birlikte belediyeler, maliye, ticaret, iktisat, sanayi, sağlık bakanlıkları ve Diyanet İşleri Başkanlığının gördüğü işlerden birkismini yerine getirdiğini söylemektedir. Kavakçı, *Hisbe*, s. 55.

¹²⁰¹ Hisbe teşkilâtının oluşumuna en önemli etken , Kur'an'da geçen ve tüm müslümanları kapsayan ilahi emirler olmuştur. "Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki onlar herkesi hayra çağırırlar,

kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve bunu sağlamayı kendine vazife edinmiş olan kurumu ifade etmektedir.¹²⁰² Bu işle görevli memura da *Muhtesib* denmektedir.¹²⁰³

Hisbe teşkilâtının kadı görevlerini içeren hususları kendi vazife alanı içerisinde görmesi, yargı müessesesinin aslî unsuru olan kadılarla olduğu kadar,¹²⁰⁴ emniyet teşkilatı ile de ilişkisini gerekli kılmıştır. Polis teşkilâtında olduğu gibi, hisbe teşkilâtının ortaya çıkış sürecinin tespitinde de farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin, Makrîzî başta olmak üzere bir kısım tarihçi¹²⁰⁵ hisbenin Hz. Peygamber döneminde var olduğunu bildirirken, diğer bazı tarihçiler Hz. Ömer¹²⁰⁶ dönemi veya daha sonraları çıktığı görüşünü ortaya atmışlardır.¹²⁰⁷

Neredeyse tüm kurumların ortaya çıkış zamanına ilişkin tartışmaların şurta teşkilâtının ortaya çıkış sürecini izah ederken belirttiğimiz gerekçelere dayandığı kuvvet kazanmaktadır. Atar, hisbe teşkilâtının Hz. Peygamber zamanında varlığını kabul etmek gerektiğini belirterek, bu tartışmayı kendi açısından sona erdirmiştir.¹²⁰⁸ Ancak, şunu açıklamak yerinde olacaktır ki, aslî itibarıyla tüm Müslümanlar için farz-ı kifaye (sosyal görev) olan ve dîni bir muhtevası bulunan muhtesiblik¹²⁰⁹ görevinin daha erken dönemlerde ortaya çıkması muhtemeldir.¹²¹⁰ Zira, emir Kur'an'ın emridir ve nüzulü ile birlikte belirli bir

iyiliği emretsinler, kötülükten vaz geçirmeye çalışsınlar." Kur'an, Âl-i İmran, (3):104 ifadesi toplumda gönüllü bir kurumun ortaya çıkmasını açık biçimde talep etmektedir. Başka Ayet'lerde de bu talep yinelenmektedir. Bkz. Kur'an, Âl-i İmran, (3):110,114, Tevbe, (9):71, 112, Hâc, (22):41.

¹²⁰² Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultaniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Diniyye*, Beyrut, 1994, s. 240; Şeyzerî, *Hisbe*, çev., Abdullah Tunca, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 33; İbn Teymiyye, *el-Hisbe fı'l-İslâm*, s. 11 krş., Vecdi Akyüz, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, s. 28; Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ*, III, ss. 298-299.

¹²⁰³ Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 240. Teşkilât idarecisine muhtesib yanında .valil'l-hisbe, veliyyü'l-hisbe, mütevellî'l-hisbe, nazırü'l-hisbe de denmektedir. Hasan Paşa, *el-Fünûnu'l-İslâmiyye ve'l-Vezâif ale'l-Asri'l-Arabiyye*, Kahire, 1965, III, s. 1027; Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, s. 133. Hisbe kelimesinin lügat ve terim anlamı ile ilgili geniş tahlil için bkz. Fazlî İlâhî, *el-Hisbe Ta'rifuhâ ve Meşrûiyyetühâ ve Vücûbuhâ*, Riyad, 1993, ss. 9-20. Müellif eserinde hisbe kelimesinin tarifine ilişkin tüm rivayetleri toplayıp, tahlilini yaparak değişik mülâhazalarda bulunmuştur. Ayrıca bkz. Metin Yılmaz, *İslam Tarihinin İlk Dört Asrında Kurumsal İş birlikteliğine Bir Örnek: Muhtesib-Polis Dayanışması*, Marife, yıl, 4, sayı, 1, bahar 2004, ss. 49-63.

¹²⁰⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 241; Hasan-Ali İbrahim, *Nüzumu'l-İslâmiyye*, s. 297.

¹²⁰⁵ Makrîzî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, s. 1054, naklen, Atar, *Adliye Teşkilatı*, s. 174; Kettânî, *Terâtibü'l-İdâriyye*, I, ss. 284, 287.

¹²⁰⁶ Taberî, *Tarih*, IV, s. 209.

¹²⁰⁷ Kavakçı, *Hisbe*, ss. 42-43; Yılmaz, *Polis Teşkilatı*, ss. 287-288.

¹²⁰⁸ Atar, *Adliye Teşkilatı*, s. 175.

¹²⁰⁹ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 28; Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1987, s.14; Kallek, "Hisbe", *DİA*, XVIII, s. 133.

¹²¹⁰ Hz. Peygamber'in ilk dönemlerde Medine'de çarşı pazarlarda dolaşmak ve meşru olmayan davranışlarda bulunanlara uyarıda bulunmak suretiyle muhtesiplik görevini bizzat yerine getirdiğine ilişkin çok sayıda rivayetler mevcuttur. Müslim, *Sahîh*, İmân, 43/164, I, s. 99. Ayrıca, Semra bint.

grubun/heyetin yapması gereken görevdir. Müsteşriklerin bir kısmı ise, kelinin Grek ve Romalılar'dan alındığını, dolayısıyla İslâm öncesi dönemde bazı medeniyetlerinde yürürlükte olan bir müessese olduğu iddiasındadırlar.¹²¹¹

Hz. Peygamber döneminde Muhtesib olan Semra bint Nüheykil, Hz. Ömer'in¹²¹² halifeliği döneminde de aynı görevini sürdürmüştür. Semra'nın uzun süre bu görevde kalmasının nedeni olarak, çarşı pazar denetlenmesinde gerekli olan iktisadi bilgiye sahip olması gösterilebilir.¹²¹³ Bu hanım sahabe dışında muhtesip olarak görev yapan diğer görevliler hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Her ne kadar fiili anlamda görev örneklerine dair Hz. Ömer döneminde fazla bir detaya sahip olamazsak da temel klasiklerde görev tanımı en detaylı bir şekilde belirlenen güvenlik kurumu muhtesiptir. Bu durum ihtisab kurumunun erken dönemlerde hakkında müstakil bir eser yazılmasına kadar uzanmıştır. Abdurrahman b. Nasr eş-Şeyzerî (öl.589/1193) Muhtesib'in görev tanımını ortaya koyan değerli bir eser kaleme almıştır.¹²¹⁴

Muhtesibin zaman zaman kadiya vekalet etmesi onun emniyet ve yargı ilişkisini ortaya koymakta ve iç güvenliğin sağlanmasında ne denli önemli olduğunu delillendirmektedir. Tam teşekküllü bir emniyet teşkilatı ortaya çıkmadan önce Hz. Ömer döneminde gece asesler gündüz muhtesipler şehrin güvenliğini sağlayan iki önemli dinamiktir.¹²¹⁵

Bu dönemde Hisbe teşkilâtına ait müstakil bir merkezlerinin bulunmaktadırlar. Belirli maaşları olan ve organize bir şekilde çalışan bu ciddi kurumun davalara camide baktığı söz konusu olsa dahi, yardımcıları ile istişare ve çalışmalarlarıyla ilgili bir takım planlar yapmak gayesiyle muhtesip binasının bulunması gerekli görülmektedir. Birkaç merkeze dikkat çekilse de,¹²¹⁶ bunların

Nüheykil ismindeki kadını Medine'de muhtesib olarak görevlendirmiştir. R.P.Buckley, *The Muhtesib, Arabica*, XXXIX/1, Leiden, 1992, s. 60.

¹²¹¹ Dmemombynes, hisbenin Bizanslıların *agorenome* olarak isimlendirdikleri teşkilâtın taklit edilmesi ile şekillendiğini, bu vazifenin Bizans'ta 5/11 yüzyılda aynıyla var olduğunu iddia etmektedir. Demombynes, *Nüzum*, s. 210; Nicola A.Ziadeh, *The Muhtesib, Theological Review*, VI/2 Beirut, 1985, s. 57; A.I. Omer, *The Institution of al-Hisba in the Islamic Legal System, Journal of Islamic and Comparative Law*, Zaria, 1981, Vol.10, s. 63 vd. Teşkilâtın kökeni ile ilgili tartışmalar için bkz. Hüsameddin Sâmerrâî, *el-Hisbe fi'l-İslâm 'Inde'l-Mâverdi, Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdat, 1977, ss. 304-307.

¹²¹² Hz. Ömer'in gece sokakları denetleme ve halkın emniyetini sağlamaya yönelik kendisinin yapmış olduğu aseslik görevini, muhtesiplikle özdeşleştirenler ve ilk olarak ihtisab müessesesini kuranın O, olduğunu iddia edenler olmuştur. Hasan-Ali İbrahim, *en-Nüzum*, s. 298; Sâ'd b. Abdullah b. Sa'd el-'Ârifî, *el-Hisbetü'n-Niyâbetü'l-Âmme*, Riyad, 1407, s. 71 Muhtesiplik görevinin kökenindeki çok yönlülük düşünüldüğünde Hz. Ömer'in faaliyetini bir nevi muhtesiplik olarak da algılayabiliriz.

¹²¹³ Atar, *Adliye Teşkilâtı*, s. 175.

¹²¹⁴ Şeyzerî, *Nihâyetü'r-Rutbe fi Talebi'l-Hisbe*, Beyrut, 1969.

¹²¹⁵ Kallek, *"Hisbe"*, *DÎA*, XVIII, s. 137.

¹²¹⁶ Emine Baytar, *Tarihu'l-Asri'l-Abbâsî*, Dimaşk, 1997-98, s. 346.

mescit içerisinde bir bölüm mü, yoksa farklı bir bina mı olduğu noktasında net bir bilgi yoktur.¹²¹⁷ Kanaatimizce henüz bu dönemde güvenlik merkezi olarak inşa edilen bir binanın mevcut olmaması nedeniyle muhtesipler adına da bir merkez inşa edilmemiştir.

Hz. Ömer döneminde tam anlamıyla şekillendiği anlaşılan ihtisab kurumunun görev tanımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Hisbenin teşekkülünün temel dayanağı ve diğer tüm vazifelerin çıkış noktası olan ‘iyiliği emretme kötülükten alıkoyma’ görevini yerine getirmek.¹²¹⁸ Bu görevin birinci kısmı yani ‘iyiliği emretme’ çoğunlukla Allah’a karşı olan hakları ihtiva etmektedir. Örneğin, halka beş vakit namazı vaktinde kılmayı emretmesi, müezzinleri denetlemesi, namazda safları düzenlemesi bunlardan bir kısmıdır.¹²¹⁹

2-Toplumu, yoksullara yardımcı olmaya, mescit ve okul binaları, su yolları yapmaya teşvik etmek gibi iyiliğe yönelik hususlarda önderlik yapmak.¹²²⁰

3-Kadınların toplum içerisinde ve özel yaşamlarında bir takım prensiplere dikkat etmelerini,¹²²¹ tüm canlı varlıklara karşı insanların merhametli olmalarını ve hayvanlara taşıyamayacakları ağır yükü yüklememelerini emretmek.¹²²² Bu madde, Allah ve kul haklarının bir arada yer aldığı konulara ilişkin muhtesibin emretmesi gereken hususlardır.

4-‘İyiliği emretme’ den sonra ‘kötülükten alıkoymaya’ ait görevler de aynı şekilde Allah, kul, hem Allah hem kul haklarını kapsayacak biçimde bölümlenmektedir. Allah’a ait haklardan kötülüğü engellemeye dair görevler, örneğin, namaz, oruç zekat gibi dini emirleri engelleyecek faktörleri yasaklama, şüpheli konulara mani olma, bütün kötü alışkanlıkları yasaklama gibi konuları buna dahil edebiliriz.¹²²³

5-Zina, bozgunculuk, ve aldatma gibi kötü muameleleri engellemek.¹²²⁴

¹²¹⁷ İbnü’l- Cevzî, *Muntazam*, X, s. 223.

¹²¹⁸ Mâverdi iyiliği emretme kötülükten menetmeyi üç ayrı kısma ayırmıştır. 1- Allah’ın haklarına ait olan ve genellikle dinî konuları kapsayanlar. 2- Kul haklarına yani, insan haklarına ilişkin olanlar. 3- Hem Allah hem de insan haklarına ait olanlar. Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, s. 243.

¹²¹⁹ Mâverdi, *Ahkâmü’s-Sultaniyye*, s. 243; İbn Teymiyye, *Hisbe*, s.34; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 163.

¹²²⁰ Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, s. 245.

¹²²¹ Abdurrahman eş-Şeyzerî, muhtesibin, kadınların erkeklerle bir arada bulunduğu yerlerdeki durumu, cenazelerde takınması gereken tavırları gibi bir çok konuda ne yapması gerektiğini detaylı biçimde izah etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Şeyzerî, *Hisbe*, s. 16. Özellikle Mısır’da şurtanın kadınlar üzerindeki sıkı denetimini ve özel yaşamlarına ilişkin hareket alanlarının daraltılmasına yönelik baskılarını, muhtesibin uygulamalarında da görmekteyiz.

¹²²² Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, s. 247; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201.

¹²²³ Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, s. 247.

¹²²⁴ Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, s. 251; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 160.

6-Pazarların denetimini yapmak, sokaklarda emniyeti sağlamak, işçileri gözeterek tembellik yapmalarına mani olmak.¹²²⁵

7-Ölçü ve tartı aletlerini denetlemek.¹²²⁶

8-Evlerin yüksekliği veya inşa edildiği mekanın konumu ve yüksekliğinin denetimi, cami imamlarını ve kadıları teftiş ederek, görevlerine riayetlerini sağlama, onlara mahkemelerde yardımcı olma, camilerin temizliğini sağlama gibi her iki görevi de kapsamına alan görevleri yerine getirmek.¹²²⁷

9-Yolların daraltılmasına sebebiyet veren engelleri kaldırmak.¹²²⁸

10-Tazir cezalarını tatbik etmek, kadınların kabirlerde, hamamlarda ve düğünlerde aşırı üzüntü veya sevinçlerinden kaynaklanan anormallikleri engelleme.¹²²⁹

11-Başarısızlık veya bir başka gerekçeyle öğrencileri ağır biçimde cezalandıran öğretmenlere engel olmak.¹²³⁰

12- Bazı durumlarda tarafların vekaletini almak ve mahkemelerde bugünkü anlamda avukatlık¹²³¹ veya toplum maslahatına yönelik savcılık yapmak.¹²³²

Şehirlerin ve sokakların temizlenmesi,¹²³³ Ehl-i kitap'tan olanların farklı bir elbise giymelerini ve kendilerini tanıtan kemeri takmalarını sağlamaya yönelik denetimde bulunmak¹²³⁴ cenaze törenlerini idare etmek,¹²³⁵ halkı ilgilendiren fermanları ilan etmek,¹²³⁶ bidatlerle mücadele etmek,¹²³⁷ vaizleri denetlemek, hiç bir faydası olmayan ve zaman israfına yol açan oyunları yasakla-

¹²²⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 255; Makrîzî, *Hıtat*, I, s. 463.

¹²²⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Ali Abdulvahid Vafi (nşr), Kahire, ty.s. 202; Makrîzî, *Hıtat*, I, 464; Ölçü ve tartı aletlerinin tespitine ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Şeyzerî, *Hisbe*, s. 45; Kavakçı, *Hisbe*, s. 84.

¹²²⁷ Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 256; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201.

¹²²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201; Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, I, 461; Makrîzî, *Hıtat*, I, 463. 279/892'de Bağdat'ta halkın mescitlerde oturmamaları, kitap satıcılarının kelim ve münazara içeren kitapları cadde ve sokaklarda satmamalarını belirten ferman yayınlanmıştır. İbnü'l-Esir, *Kamil*, VII, s. 453. bu fermanın yayınlanmasının amacını, hem cadde ve sokaklardaki izdihamı, hem de münakaşaya ve huzursuzluğa sebebiyet verecek yayınların halk arasında yaygınlaşmasını önlemeye yönelik bir adım olarak görebiliriz.

¹²²⁹ İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 82 vd.; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 161.

¹²³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 201.

¹²³¹ Şeyzerî, *Hisbe*, s. 167.

¹²³² Muhtesipler Allah haklarına tecavüz edenleri hakim huzuruna çıkartıp amme menfaatini savunmakla savcılarının görevlerinden bir kısmını yerine getirmiş olurlar. Atar, *Adliye Teşkilâtı*, s. 177.

¹²³³ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, X, 261.

¹²³⁴ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, X, 261; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahira fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire, 1930, XIV, ss. 81-82.

¹²³⁵ Makrîzî, *Hıtat*, I, 463.

¹²³⁶ İbn Y'yâs, *Bedâi'u'z-Zuhûr fî Vakâi'u'd-Duhûr*, Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire, 1960-1963, V, ss. 79-80.

¹²³⁷ Nasîf, *eş-Şurta fî Mısır*, s. 235.

mak,¹²³⁸ hububatçılar, ekmekçiler, marangozlar, helvacılar, meşrubatçılar gibi akla gelebilecek tüm üreticileri denetlemek,¹²³⁹ şehir temizliğinin yanında, yiyeceklerin temiz şekilde tüketimini sağlamak,¹²⁴⁰ en önemlisi de halifelere, emirlere, valilere, ¹²⁴¹ halka karşı yumuşak davranmalarını tavsiye etmek, Kur'an Ayetlerini ve hadisleri onlara hatırlatmak gibi daha bir çok görev muhtesibin salahiyet alanı içerisindeydi.¹²⁴²

Hz. Peygamber döneminde başlatılan ihtisab kurumu Hz. Ömer döneminde tam olarak kurumsallaşmış, merkez Medine ve taşra da iç güvenliğin sağlanmasına yönelik önemli bir yük üstlenmiştir.

2.3. İlk Müstakil Hapishanenin İnşası

Sınırları Arap Yarımadası dışına taşmış büyük bir devletin güvenlik anlayışı elbette palyatif tedbirler üzerine bina edilemezdi. Müesses nizamın oluşabilmesi, sürdürülebilirliği amacıyla suçun ve suçlunun denetlenebilirliği, kontrolü gerekiyordu. Bu zorunluluk nedeni ile Hz. Ömer, Saffân b. Ümeyye ismindeki sahabenin evini 4.000 dirheme satın alarak hapishaneye dönüştürmüştür.¹²⁴³ Bu konuda tarihçiler arasında herhangi bir ihtilafa yer verilmezken, *İslam Tarihi'nde ilk hapishane inşa edenin kim olduğu hususunda* her kurumun ilk ortaya çıkış sürecine ilişkin yapılan tartışmanın bir benzeri burada da tekrarlanmış, bazıları ilk hapishane binasını yapanın Hz. Ömer olduğunu iddia ederken, bazıları ise bu binanın bir ev olduğunu hapishanelerin daha sonraki dönemlerde kurulduğunu ifade etmiştir. Örneğin İbn Kayyım, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde müstakil hapishanelerin olmadığını, mahkumların mümkün olduğu ölçüde ev, mescit ve depo gibi hücrelere hapsedildiğini, ilk hapishaneyi ise Hz. Ali'nin inşa ettiğini ifade etmektedir.¹²⁴⁴ Kettânî ise ilk hapishaneyi Hz. Ömer'in inşa ettiğini iddia etmektedir.¹²⁴⁵

¹²³⁸ Makrîzî, *Süülük*, I, 406.

¹²³⁹ Şeyzerî, kırk ayrı sanat dalının muhtesibin denetiminde olduğunu izah etmiş ve bu sanat dallarının muhtesib tarafından denetlenmesini en ince ayrıntısına kadar açıklamıştır. Bu bilgiler çerçevesinde muhtesibin sanat dallarına ilişkin kontrol görevinin tam olarak belediye zabıtalara denk düştüğünü görürüz. Şeyzerî, *Hisbe*, ss. 39-158.

¹²⁴⁰ Kalkaşandî, *Subhu'l-Âşâ*, II, 37; Makrîzî, *Hıtât*, I, 246.

¹²⁴¹ Muhtesib, diğer devlet görevlilerinde olduğu gibi, şurtanın ahlakî yönü ve görevi başındaki uygulamalarını sürekli gözlemlemekteydi. Fuat Cemil, *eş-Şurta ve Sâhibu's-Şurta*, s. 27.

¹²⁴² Muhtesibin görevlerine ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Mâverîdî, *Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 241 vd.; Şeyzerî, *Hisbe*, s. 33 vd.; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 201; İbn Teymiyye, *Hisbe*, s. 35-36.; Hasan-Ali İbrahim, *Nüzum*, ss. 297-298; Faruk Ömer, *en-Nüzumu'l-İslâmiyye*, Ayn, 1983, s. 128.

¹²⁴³ Buhârî, *Sahîh*, İst. 1979, I, 91, Husûmât, 44/8; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Turuku'l-Hukmiyye fî Siyâseti'l-Hukmiyye*, Beyrut, ty., s. 102; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut, s.1352.

¹²⁴⁴ İbn Kayyım, ss. 102-103.

¹²⁴⁵ Kettânî, s. 74.

Rivayetler değerlendirildiğinde her iki farklı görüşün uzlaşabileceği görülmektedir. Şayet Hz. Ömer'in satın aldığı ev, Hz. Peygamber ve Ebû Bekr dönemindeki kullanımı gibi düşünülüyorsa müstakil bir hapishaneden bahsedilemez; ancak evin satın alınıp tadilatı geçirdikten sonra sürekli hapishane olarak kullanıldığı düşünülürse İslam tarihinde ilk hapishaneyi Hz. Ömer'in kurduğu söylenebilir.

Medine'deki bu hapishane dışında farklı şehirlerde yine Hz. Ömer'in izni ile valiler tarafından yeni hapishanelerin kurulması aslında tam teşekküllü olmasa da müstakil hapishane kavramının bu dönemde ortaya çıktığını göstermektedir. Basra şehri Hz. Ömer'in emri ile Utbe b. Ğazvân tarafından 17/638 tarihinde kurulduğunda merkeze cami, caminin yanına vali konağı (Dârul-İmâra) ve hapishane inşa edilmiştir.¹²⁴⁶ Şehirdeki tüm binalar ilk kuruluşunda kamıştan yapılmıştır. Daha sonra Muaviye döneminde Basra valisi olan Ziyâd, şehri taş ve kerpiçten yeniden inşa etmiştir.¹²⁴⁷ Belâzûrî'nin naklettiğine göre Hz. Ömer döneminde kurulan diğer bir şehir olan Kûfe'de de bir hapishane binasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Muğire b. Ş'ube, M'an b. Zâide isimdeki bir şahsı halifeyi tezvir ve yolsuzluk suçlaması ile tutuklayıp daha sonra Kufe'de kamıştan yapılmış bir hapishaneye atmış ve zincirlerle bağlamıştır. Hapishane kamıştan ve korunaksız olduğu için bu kişi bir yolunu bulup firar etmiştir.¹²⁴⁸ Medine'ye giden Ma'n orada tekrar tutuklanarak Hz. Ömer tarafından kırbaçlandıktan sonra uzun süre Medine hapishanesinde kalmıştır.¹²⁴⁹ Hz. Ömer'in Şam valisi Muaviye'ye hitaben yazdığı bir mektupta: "kimsesiz mahkumları koruması, hapis sürelerini gereğinden fazla uzun tutmaması, aksi takdirde kalplerine korku düşeceği, gerek hapsedilirken gerekse tahliye olurken haklarının çiğnenmemesi gerektiği"¹²⁵⁰ ifade edilirken hem mahkum haklarına riayetle bahsetmiş, hem de kendi döneminde Medine'de olduğu gibi Şam'da da hapishanelerin varlığını ortaya koymuştur.

Tarih kaynaklarında Hz. Ömer'in ve görevlendirdiği yargıçların hangi suçlara karşılık hapis cezası verdiği değişik örneklerle aktarılmıştır. Örneğin

¹²⁴⁶ Belâzûrî, *Fütûh*, s.347.

¹²⁴⁷ Belâzûrî, *Fütûh*, s.341.

¹²⁴⁸ Belâzûrî, *Fütûh*, s.507. Bu kişi Hz. Ömer'in mührüne benzer sahte bir mühür kullanarak vali Muğire'yi aldatmış ve haraç mallarından haksız kazanç elde etmiştir. Bu nedenle tutuklanmış ve kendisi için özel olarak kamıştan yapılan hapishaneye atılmıştır. Kûfe şehrinin ilk hapishanesi de burasıdır. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara 2001, s.81; İsrail Balç, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara, 2006, s.171-172.

¹²⁴⁹ Belâzûrî Ma'n için "Allah'ın dilediği süre kadar hapiste kaldı." İfadesine yer vermiştir. Daha sonra ise mallarının yarısına el koyarak serbest bırakıldığından bahsedilmektedir. Belâzûrî, *Fütûh*, ss. 449-450.

¹²⁵⁰ Amr b. Bahr el-Cahiz, *Resâilü'l-Cahiz*, nşr. Abdusselam Harun, Kahire, 1979, II, s. 31.

Hutay'e ismindeki şairi Zibrikan b. Bedr adında bir kişiyi ağır bir şekilde hicv etmesinden dolayı hapsedmiştir. Şair, hapse atıldıktan sonra hapishaneyi tasvir eden şu ifadelerle yer vermiştir:

Zû Merah'taki taze filizlere ne dersin.

Ne su ne ağaç arda kalan kızılık.

Onurla bakanı attın bir karanlığın dibine

*Allah'ın selamı merhameti sana olsun ey Ömer!*¹²⁵¹

Medine'de hapse atılan şair, Arap şiirinin vazgeçilmezi olan mübalağa sanatına baş vurmuyorsa, hapsedildiği yer; karanlık, kuyuya benzeyen bir mekandır. Buranın evden çevrilen hapishane olduğu düşünülürse son derece mamur ve mahkumların kaçışına müsait olmayan bir mekan olduğu anlaşılır. Ancak ev, mescit veya evden hapishaneye çevrilen mekanlar dışında *Nakîr*¹²⁵² isminde yere açılmış kuyuların da hapishane olarak kullanıldığı iddia edilmektedir. Bu kuyular serinlemek veya yiyecek depolamak için yeraltına açılmış, yüzlerce kişiyi alabilecek mekanlardı. Daha ziyade önceki dönemlerden kalan bu yer altı odalarının girişlerinin dar olmasına ve güneş ışığı almasına özen gösterilirdi. Hz. Ömer'in buraları da hapishane olarak kullandığı düşünüldüğünde,¹²⁵³ Hutay'e'nin hapsedildiği mekanın bu kuyulardan biri olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Hz. Ömer, hırsızlığın cezası Kur'an'da açıkça el kesme olarak belirtilmesine rağmen kıtlık dönemlerinde hırsızlık yapanlara hat cezası uygulamayıp affettiği gibi, normal zamanlarda mükerrer defalar bu suçu işleyenlerin diğer elleri de kesilmesi gerekirken onun yerine hapis cezası uygulamıştır. Hırsızın her iki eli kesildiğinde Allah'a ellerini açıp dua edemeyeceğini, abdest alıp namaz kılamayacağını bu uygulamaya gerekçe göstermiştir.¹²⁵⁴

Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş'arî'nin irtidat eden bir grup insanı öldürmesi sonucu, Resulullah'ın böyle cezalandırılmadan önce bu kişilerin üç gün hapsedilmesi, aynı zamanda yedirilip içirilmesi ve tövbe etmeleri hususunda telkinde bulunulması yönünde bir yaklaşımının bulunduğunu ifade ederek, mürtetlerin ilk olarak hapisle cezalandırılmaları yönünde görüş ortaya koymuştur.¹²⁵⁵

¹²⁵¹ Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl, Kahire, 1956, II, ss. 192-193; İbn Kayyım, *Turuku'l-Hukmiyye*, s. 103; Ebu'l-Ferec İsfahânî, *Eğânî*, Beyrut, t.y., IV, s. 55.

¹²⁵² "Nakîr" kelimesi açılan delik anlamına gelmektedir. (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, nkr md.)

¹²⁵³ Kettânî, I, 295.

¹²⁵⁴ Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim, *Kitâbu'l-Harâc*, Beyrut, t.y., s.174.

¹²⁵⁵ İbnü U'mrân el-Abdî, *el-Afo ve'l-Itizâr*, nşr. Abdu'l-Kuddûs Ebû Salih, Riyad, 1981, I, ss. 91-92.

O, yalancı şahitlik yapanlara da önce kırk kırbaç vurup, daha sonra yüzünü siyaha boyatarak uzun süre hapse attırmıştır.¹²⁵⁶

Bu dönemde sahabeden önemli şahsiyetler hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmaksızın kuralları çiğnediklerinde hapisle cezalandırılmışlardır. Abdullah b. Mesud, Ebû Mesu'd el-Ensârî ve Ebu'd-Derdâ gibi önde gelen sahabelerden üçü hadis yazımı yasaklanmasına rağmen bundan vazgeçemedikleri için hapsedilmişlerdir.¹²⁵⁷ Yine Ebû Süfyan b. Harb, oğlu Muaviye tarafından bir Rum kalesinde ele geçirilen malları devlet hazinesine teslim etmeyip sadece Muaviye'nin gönderdiği mektubu Hz. Ömer'e ulaştırdığı için, malları iade edene kadar hapsedilmiştir.¹²⁵⁸ Kadisiye savaşı sırasında içki içerek kör kütük sarhoş olan Ebû Mihcen es-Sakafî, Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından elleri ayakları bağlanarak Kadisiye'deki Kasru'l-Azîb'in bir odasına hapsedilmiştir.¹²⁵⁹

Halifelik öncesi ve sonrasıyla son derece sert ve katı bir kişilik görüntüsü çizen Hz. Ömer örneklerde görüldüğü gibi cezalandırma usullerine ilişkin yeni durumlar karşısında içtihatla bulunarak doğrudan hapis cezasına karar verdiği gibi, hat cezalarını zaman zaman hapis cezasına, bazen de hapis cezasını sürgüne çevirmiştir. Muharrir b. Rafi adındaki bir Müslümanı öldüren ve Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a suikast düzenleyen Yahudiler, Suriye'ye; öbür taraftan Necran Hristiyanları da farklı nedenlerden dolayı toplu olarak Kûfe taraflarına sürülmüşlerdir.¹²⁶⁰ Yine Dâbiğa et-Temîmi isimli şahıs, Kur'an'daki bazı surelere ilişkin sorduğu sorular nedeni ile önce hapsedilmiş, daha sonra da dövülüp Irak'a veya başka görüşe göre Basra'ya sürülmüştür.¹²⁶¹

Hz. Ömer'in toplumsal maslahatı düşünerek hiçbir suç karşılıksız bırakmadığı, ancak ceza usullerinde mümkün olduğunca ıslah yöntemleri kullanılarak sürgün ve hapis gibi hafif cezaları teşvik ettiği görülmektedir. Yukarıdaki örnekler yanında ağır suç işleyen kölelerin, kısas hariç, ölüm cezasına çarptırılacakken celde (sopa) veya hapisle cezalandırıldıkları bilinmektedir.¹²⁶²

Hz. Ömer her ne kadar Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekr döneminde olduğu gibi farklı amaçlarla kullanılan mekanların hapisane olarak kullanımına devam etse de, buraların ihtiyaca cevap vermemesi sebebiyle olacak ki hem hilafet merkezinde hem de yeni fethedilen diğer bölgelerde ilk defa müstakil hapisane binaları inşa ettirmiş ve birçok idari yapılanmada olduğu gibi, ileriki

¹²⁵⁶ Muhammed b. Huseyin el-Ferrâ el Hanbelî Ebû Ya'la, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, nşr. Muhammed Hamid el-Fakî, Beyrut, 1983, s.283.

¹²⁵⁷ Muhammed Accâc el- Hatîb, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Dimeşk, 1971, s.106.

¹²⁵⁸ Taberî, *Tarih*, II, s. 221.

¹²⁵⁹ Ebû Yusuf, *Harâc*, s. 31.

¹²⁶⁰ İbn Talla', *Akziye*, ss. 8-9; Geniş bilgi için bkz. Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989, s.183-194.

¹²⁶¹ Amir, s. 362. ayrıca bkz. Cemaleddin, s.54.

¹²⁶² Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, Beyrut, 1352, VII, s. 37.

dönemlerde ortaya çıkacak olan sistemli hapisane teşkilatının öncülüğünü yapmıştır. Hz. Ömer'in kurduğu hapisaneler daha sonraki dönemlerde siyasi suçluların bertaraf edilmesine yönelik kullanılan ölüm zindanları olmaktan öte halkın ıslahı amacıyla suçların hafifletildiği mahaller olmuştur.

2.4. Hz. Ömer Dönemindeki Diğer İç Güvenlik Teşebbüsleri

Hz. Ömer döneminde iç güvenliğe dair gerçekleştirilen faaliyetler yukarıda saymış olduğumuz kurumsal yapılar veya başka bir tebliğ konusu olması hasebiyle detaylandırmadığımız Adliye Teşkilatı olmayıp bunlar dışında özellikle yeni fethedilen topraklardaki asayişin temin maksadıyla oluşturulan kurumsal yapılar veya gönüllü teşebbüslerde mevcuttur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Berid/Posta Teşkilatının bu dönemde şekillenmeye başlaması, merkez taşra arasındaki irtibatı sağlayarak, merkezi otoritenin diğer bölgelerdeki otoritesini güçlendirmiştir. Zaman zaman yerel yöneticilerden ve ordu komutanlarından kaynaklanan problemler oluşturulan posta merkezleri sayesinde anlık hilafet merkezine iletilmiş böylelikle halk kendini güvende hissetmiştir. Fetih hareketlerinin birçok bölgede bir anda devam etmesi, bu bölgelerle hilâfet merkezi arasındaki irtibatın sağlanmasını zorunlu kılmaktaydı.¹²⁶³ Posta teşkilatının aynı zamanda istihbarat görevi yaptığı düşünüldüğünde, ülkenin bütün bölgelerinden güvenliği tehdit eden faaliyetler hakkında bilgi ilgili mercilere ulaştırılmaktaydı.¹²⁶⁴ Ancak Hz. Ömer'in bu tür tehditleri çok önceden haberdar olmasına rağmen kendi güvenliğine dair tedbir almamış olmasının bedelini canı ile ödemiştir. İleride halife özel korumalığı görevi olarak ihdas edilecek Hares kurumunu beklide aşırı özgüveni nedeni ihmal etmiştir. Hz. Osman dönemindeki fitne adımı önceden haber alındı ve önlendi.

2-Hz. Ömer'in izlemiş olduğu teftiş politikası iç güvenlik adına gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden bir diğeridir. Yerinde teftiş yanında her yaz hac mevsiminde Mekke'de hem yerel yöneticiler, hem de ülkenin değişik bölgelerinden gelen halk katmanları ile yaptığı resmi ve gayri resmi toplantılar sayesinde en sağlıklı bilgiye ulaşp gerekli adımlar atılmıştır. Aslında bir anda sürpriz sayılabilecek görevden almalar ve yeni atamalar bu tür teftişler sonrasında gerçekleşmiştir.

¹²⁶³ Hz. Ebû Bekr'in vefatı sonrası, halk, Hz. Ömer'in halife olduğunu, Halid b. Velid'in azledilip yerine Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh'ın başkomutan olarak atandığı haberini elçiler vasıtası ile öğrenmiştir. Yine muhafızların dinlenmeleri maksadıyla posta evlerini andıran rıbatların inşa edilmesi bu dönemdeki posta faaliyetleri arasında gösterilmektedir. Kettânî, *Terâtibü'l-İdâriyye*, I, s. 192; Harekât, "Berîd", *DÎA*, V, s. 499; Aykaç, *Divanlar*, s. 50; Nadiye Ahmed Ali Hezzâl, *el-Berîd ve Turukuhu fî Bilâdi's-Şâm ve'l-İrak fî'l-Asri'l-Abbâsî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ürdün, 1996, s. 43.

¹²⁶⁴ Yılmaz, *Polis Teşkilatı*, s. 306 vd.

3-Merkezi otoriteyi sarsıcı bürokratik ve askeri girişimlere asla imkan tanınmamış olması. Halid b. Velid, Ammar b. Yasir gibi önemli şahsiyetleri hiç tereddüt etmeden görevden alması, halk tarafından fazlaca itibar gören sahabelerin dolaşım haklarını kısıtlaması, Haşimoğullarını önemli görevlere getirmemiş olmasının bu kaygıdan kaynaklandığını düşünüyoruz.

4-Önemli görevlere atadığı çalışanlarını bütün kaygılardan uzak liyakat esası üzerine seçmiştir. Valilerinin bir çoğunun *Tulekâdan* olması bunun kanıtlarındandır.

5-Divanların Kurulması. Devlet bakanlıklarına tekabül eden divanlar fet-hedilen geniş topraklar üzerinde siyasi sosyal ve ekonomik anlamda istikrarı sağlayan en önemli devlet kurumudur. Tüm divanların ortak hizmet alanı devletin istikrarını sağlamak, yönetilebilirliğini güçlendirmektir. Askeri alanda güçlü olamayan, diplomasisi zayıf, ekonomisi sağlıklı işlemeyen bir toplumda iç güvenliği temin imkânsızdır.

6.Ahlaki boş insanlar ile asla fırsat vermemiş, cemaat oluşumlarını bertaraf etmiştir. Dünyadan elini eteğini çekmiş iki zahidi rızıklarını aramadıkları için cezalandırmıştır.

7. Bitad olarak gördüğü hakikat dışı oluşumlara izin vermemiş.

8. Halkı gelecek politika izlememiş esnek bir politika izlemiştir. Fetihler sonrası yapılan antlaşmalar bunu göstermektedir.

9. Gönüllü görevliler belirleyerek iç güvenliğin denetimini sağlamıştır.

SONUÇ

İslam tarihinin örnek simalarından olan, hem Hz. Peygamber dönemindeki duruşu ve tutumu ile hem de on yıllık hilafetindeki yönetim anlayışı ile seçkin bir konuma yükselen Hz. Ömer'in en belirgin özelliği adaleti olmuştur. Adalet ise güven ve barış ortamının olmazsa olmazıdır. Adaleti tesis etmek müesses bir nizamın inşası ile mümkündür. Hz. Ömer'in reform niteliğinde gerçekleştirdiği kurumsallaşma faaliyetleri arasında iç güvenlik birimleri önemli bir yer tutmaktadır. Aslında tüm gerçekleştirmiş olduğu yenilikler ridde olaylarında yaşanmış olan acı tecrübenin bir daha yaşanmaması, Çin sınırlarına kadar uzanan büyük İslam devletinin her bölgesinde barışın tesis edilmesine matuftur. Hz. Ömer'in güvenlik amaçlı gerçekleştirdiği teşebbüsler suçluyu cezalandırmaktan öte suçun işlenmesine mani olacak girişimler olmuştur. Hilafeti döneminde kendisine sınırlı sayıda davanın intikal etmesinin temel sebebi de bu olmalıdır. Hz. Ömer sonrası kısa ve uzun vadede ortaya çıkan büyük bir fitneye dönüşen toplumsal olayların elbette bir çok nedeni olabilir ancak, en temel nedenin Hz. Ömer'in yönetim ilkesinden uzaklaşılması ol-

duğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Zaman ve şartlar çok farklı olsa da, bu gün İslam dünyasını boğan tefrika ve terör illetinden, güven bunalımından kurtuluşun çaresinin Ömerî bir yönetim anlayışını benimsemek olduğunu söylemek zorundayız.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Vecdi, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Atar, Fahrettin *İslâm Adliye Teşkilatı*, (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi) Ankara, 1991, s.36.
- Balcı, İsrail, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara, 2006.
- Baytar, Emine *Tarihu'l-Asri'l-Abbâsî*, Dimaşk, 1997-98.
- Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, Muhammed Hamidullah (nşr), Kahire, 1958.
- Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut.
- Buckley, R.P. *The Muhtesib, Arabica*, XXXIX/1, Leiden, 1992.
- Cevat, Mustafa, "Evveliyetü'ş-Şurta ve Etvâruhâ ve Esnâfuhâ 'inde'l-Arab", *Mecelletü'ş-Şurta ve'l-Emn*, Sayı: 1, Bağdat, 1968.
- Cevherî, *Tâcü'l-Lüğâ es-Sihahü'l-Arabiyye*, Ahmed Abdu'l-Gafûr (nşr), Beyrut, 1979.
- Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferec b., *Menâkıbu Emîri'l-Mü'minîn Ömer b. Hattab*, M.E. el-Hanci Kahire, 1924.
- Çağatay, Neşet *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF. Yayınları, Ankara, 1982.
- Dureyd, "eş-Şurta fi'l-Irak Hilâl Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel", *el-Müerrihu'l-Arabî*, sayı: 29; Bağdat, 1986.
- Hüseyin, Ebû Bekir Ahmed b. *es-Sünenü'l-Kübra*, Beyrut, 1352.
- Ebû Ya'la, Muhammed b. Huseyin el-Ferrâ el Hanbelî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, nşr. Muhammed Hamid el-Fakî, Beyrut, 1983.
- Ebu'l-Fida, İsmail b. Ali b. Muhammed *Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, Kahire.
- el- Hatîb, Muhammed Accâc, *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Dimeşk, 1971.
- el-'Ârifî, Sâ'd b. Abdullah b. Sa'd, *el-Hisbetü'n-Niyâbetü'l-Âmme*, Riyad, 1407.
- el-Abdî, İbnü U'mrân *el-Afu ve'l-Itizâr*, nşr. Abdu'l-Kuddûs Ebû Salih, Riyad, 1981.
- el-Cahız, Amr b. Bahr, *Resâilü'l-Cahız*, nşr. Abdusselam Harun, Kahire, 1979.
- el-Kastalânî, Ebû Abbâs Şihâbuddîn Ahmed, *İrşâdüs-Sârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1990.
- el-Müberred, Muhammed b. Yezidel-Kâmil *fi'l-Luğâ ve'l-Edeb*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl, Kahire, 1956.
- Elvânî, Taha J., "The Rihts of The Accused in Islam", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, XI/3 Herndon, 1994.
- Emin, Hüseyin, en-Nizâmü'l-İdârî'l-Emn fî Turâsine'l-İslâmî'l-Hâlid, sayı: 3, Bağdat, 1957.
- es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Hüsnü'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1967-1968.
- Fayda, Mustafa Hz. *Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 1989.

- Firuzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhîth, thk. Muhammed Beşir, el- Mektebetü'l- 'Ilmiyye, Beyrut, 1978; 1981.
- Hamidullah, Muhammed, el-Vesâiku's-Siyâsiyye li'l-Ahdin-Nebevî ve Hilâfetir-Râşide, Beyrut, 1983.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi)(Hayatı ve Faaliyetleri)*, Salih Tuğ (çev), İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Hasan Paşa, el-Fünûnu'l-İslâmiyye ve'l-Vezâif ale'l-Asri'l-Arabiyye, Kahire, 1965.
- Hasan, H. İbrahim *Siyâsî Dinî Kültürel İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1985.
- Hezzâl, Nadiye Ahmed Ali *el-Berîd ve Turukuhu fî Bilâdi's-Şâm ve'l-Irak fi'l-Asri'l-Abbâsî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ürdün, 1996.
- İbn Abdu'l-Hakem, *Futûh-u Mısır ve'l-Mağrib*, Kahire 1961.
- İbn Arabî, Muhyiddîn *Fütûhatü'l-Mekkiyye*, Kahire, 1290.
- İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe*, nşr. Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1992. Kandehlevî, M. Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, Sıtkı Güllü (çev), İstanbul, 1996.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, Ali Abdulvahid Vafî (nşr), Kahire, ty.s.
- İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mustafa Saka ve diğerleri (nşr), Mısır, 1955.
- İbn I'yâs, *Bedâi'u'z-Zuhûr fî Vakâi'id-Duhûr*, Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire, 1960-1963.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arabî'l-Muhîth*, Kahire, t.y; Beyrut, 1968, XI, s. 527.
- İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-Umem*, nşr. Ebu'l-Kasım İmâmî, Tahran, 1987.
- İbn Tağriberdî, en-Nücûmu'z-Zahira fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire, Kahire, 1930, XIV, ss. 81-82.
- İbrahim, Ebû Yusuf Yakub b. *Kitâbu'l-Harâc*, Beyrut, t.y.
- İbrahim, Hasan-Ali, en-Nüzumu'l-İslâmiyye, Mektebe Nahdati'l-Mısriyye, Kahire, ty.
- İlâhî, Fazlı, el-Hisbe Ta'rifuhâ ve Meşrûiyyetühâ ve Vücûbuhâ, Riyad, 1993.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Eğânî*, Beyrut, t.y.
- Kallek, Cengiz "*Hisbe*", *DİA*, İstanbul, 1998.
- Kavakçı, Yusuf Ziya Hisbe Teşkilâtının Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluşu ve Gelişmesi, Baylan Matbaası, Ankara, 1975.
- Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1987.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1987.
- Kettânî, et-Terâtibu'l-İdariyye Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye, Beyrut.
- Makkârî, Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüs er-Retîb, I-X, Kahire 1949.
- Kitâbu'l-Mevâ'ız ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr, Beyrut, ty. II, s. 187.
- Malikî, Ebû Bekr Abdullah Riyâdu'n-Nüfûs fî Et-Tabakâtî'l-'Ulemâi'l-Kayrevân ve'İfrikiyye, Kahire, 1951.
- Mâverdî, Ahkâmu's-Sultaniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye, Beyrut, 1994.
- Metz, Adem, *Hadârâtü'l-İslâmiyye fî Karni'r-Râbi'*, Muhammed Abdulhadî Ebû Reyde (çev), Beyrut, 1967.

- Musa, Ersen, Reşid, *eş-Şurta fi'l-'Asril-Emevî*, Mektebetü's-Sind, Kuveyt, 1990.
- Naci, "Selâhiyyetü Sâhibi's-Şurta ve'l-Kâdı fî Asri'l-İslâmî", *Mecelletü's-Şurta*, Sayı:28, Bağdat, 1974.
- Nasif, *eş-Şurta fi Misri'l-İslâmî*, yy. 1987.
- Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb, Kahire, 1983.
- Omer, A.I. The Institution of al-Hisba in the Islamic Legal System, Journal of Islamic and Comparative Law, Zaria, 1981.
- Özcan, Abdulkadir, 'Asesbaş', *DİA*, III, İstanbul, 1991.
- Özlü, A.Serdar, Asr-ı Saadette İç Güvenlik Meselesi, Ankara, 1995.
- Rafî, Enver, *İslam'da Sosyal Düzen* Ahsen Batur (çev), İstanbul, 1986.
- Rahmûnî, Nizâmu's-Şurta fi'l-İslâm ilâ Evâhırn'l-Karnir'Râbi'l'l-Hicrî, Dâru'l-Arabiyyetü'l-Küttâb, 1983.
- Sâmerrâî, Hüsameddin, el-Hisbe fi'l-İslâm 'Inde'l-Mâverdî, Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Bağdat, 1977.
- Sezikli, Ahmet, *Hz.Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ankara 1994.
- Söylemez, Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara 2001.
- Suyûtî, Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîh-i Mısır ve'l-Kâhire, I-II, Kahire, 1967-1968.
- Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefa*, Kahire, 1975.
- Şeyzer'i, Nihâyetü'r-Rutbe fî Talebi'l-Hisbe, Beyrut, 1969; çev. Abdullah Tunca, *İslâm Devletinde Hisbe Teşkilâtı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şiblî, Asr-ı Saadet, çev. Ömer Rıza Doğrul, İst.1921.
- Taberî, Târihu'r-Rusul ve'l-Mülûk, I-X, Muhammed İbrâhim (thk), Kahire, 1964; Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, Beyrut, 1407.
- Tenûhî, Nişvârul-Muhadara ve Ahbâru'l-Müzakere, nşr. 'Ubûd Şalcı, yy., ty.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sâhîh*. Ahmed Muhammed Şakir (thk), Dâru'l-Hadîs, Kahire, ty.
- Yılmaz, İbrahim, *Panayırılar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Basılmamış Doktora Tezi) A.Ü.S.B.Enstitüsü, Erzurum, 1997.
- Yılmaz, Metin, *Erken Dönem İslam Tarihinde Polis Teşkilatı*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2016.
- Metin, Emevî ve Abbasiler Döneminde Polis (Şurta) Teşkilatı, Samsun, 2005.
- Metin, İslam Tarihinin İlk Dört Asrında Kurumsal İş birlikteliğine Bir Örnek: Muhtesib-Polis Dayanışması, Marife, yıl, 4, sayı, 1, bahar 2004.
- Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, Beyrut, 1979,.
- Ziadeh, Nicola A. *The Muhtesib, Theological Rewiew*, VI/2 Beirut, 1985.